

Фактичне ототожнення усної та писемної мови призводить до того, що багато засобів зорової виразності друкованого художнього тексту оголошується поза компетенцією лінгвістики. Дехто з дослідників стилістичної графіки вважає за необхідне спеціально застерегти, що такі засоби зорової виразності літературного твору, як різноманітні шрифти, види набору, засоби сегментації тексту на абзаци, параграфи тощо, розміщення рядків,- так звані еквіваленти тексту (часткова заміна мовних елементів тексту графічними символами), не є лінгвістичними факторами.

З подібними твердженнями не можна погодитися. На семасіологізацію зорових ознак мовних одиниць свого часу вказували І. О. Бодуен де Куртене і Г. Й. Винокур, а В. О. Істрін зробив висновок, що постійно зростаюча роль писемної мови в сучасному суспільстві та інтенсифікація її використання все частіше приводять до встановлення прямих зв'язків між зоровим образом письмового знака і його значенням¹. Беручи до уваги надзвичайно важливу роль писемної мови на сучасному етапі її розвитку, О. О. Реформатський мав усі підстави стверджувати, що лише вивчення її форми здатне дати вичерпне пояснення процесів створення та сприймання друкованих літературних творів². Що стосується лінгвістичного статусу елементів зовнішнього текстоформування, які, проте, здійснюють смислорозрізнявальні функції, то більшість дослідників вважає їх паралінгвістичними засобами писемної, точніше друкованої, мови.

Систематизація та каталогізація паралінгвістичних компонентів писемної мови пов'язані із значними труднощами, тому що вони являють собою елементи зовнішньої, щодо мовної частини писемного повідомлення, системи, яка включає діакритичні знаки, пунктуацію тощо. В лінгвістичній літературі існує кілька спроб класифікувати графічні засоби писемної мови, що ґрунтуються на різних критеріях. Найдоцільнішою видається нам пропозиція німецького вченого Х. Ф. Плетта, котрий розподіляє всю сукупність зовнішніх стилістичних засобів на графонологічні, графоморфологічні, графосинтаксичні та графотекстуальні одиниці. Тоді діакритичні знаки (напр., знак наголосу) можна умовно віднести до розряду графонологічних, дефіс (пор. *хліб-сіль*) — до графоморфологічних, деякі знаки пунктуації (крапка, крапка з комою, кома) — до розряду графосинтаксичних; розділ і абзац — графотекстуальні одиниці.

Розглянемо тепер питання про співвідношення експресивних та неекспресивних елементів текстоформування друкованого художнього твору. Серед дослідників існує досить поширена думка про те, що графічні компоненти комунікації майже виключно є носіями стилістичної інформації і надають тексту стилістичних, емоційних та експресивно-оцінних відтінків. Курсив, наприклад, виділяє в писемному мовленні те, що в усному виділяє інтонація. У зв'язку з цим певна частина стилістів навіть не розрізняє поняття «графічний» і «стилістичний». З другого боку, існує також пропозиція відокремлювати суто паралінгвістичні та стилістичні засоби. Вона, на нашу думку, не має достатнього обґрунтування, тому що будь-який елемент зовнішнього текстоформування справді може потенціально стати стилістично вагомим, якщо це викликано намірами автора повідомлення.

Спробуємо визначити стилістично відзначені елементи зовнішнього текстоформування за допомогою загальних понять стилістики, серед яких найчастіше виділяють виражальні засоби та стилістичні прийоми. Аналіз мови художньої літератури в деяких випадках супроводжується також виділенням засобів вираження та зображення. Термін «мовні засоби зображення» в цьому випадку включає всі форми образного вживання слів, словосполучень та фонем, а всі види переносних найменувань об'єднуються загальним терміном «тропи». Проведена в лексичній літературі спроба визначити канонічні типи відношень між суто мовною та візуальною частинами писемного повідомлення за аналогією із словесними

¹ *Истрин В. А.* Возникновение и развитие письма. — М., 1965, с. 26.

² *Реформатский А. А.* Лингвистика и полиграфия. — В кн.: Письменность и революция. М.; Л., 1933, с. 44.

тропами виявилась непридатною, бо ґрунтується на припущенні, що несловесною частиною тексту є зображення. Ми поділяємо думку В. О. Істріна, що зображення не належить до письма у власному розумінні цього слова.

Проте зорова виразність друкованого художнього тексту не вичерпується виключно засобами зображення. Тому експресивна графіка інколи трактується як сума згаданих словесно-візуальних тропів та ритму. Цю точку зору теж не можна прийняти без застережень. Навіть при тлумаченні поняття ритму (ритм прози, в якій не передбачається рівномірного чергування мовних елементів) береться до уваги лише обмежене число випадків використання графіки друкованого тексту з стилістичною метою. У зв'язку з цим нагадаємо, що засоби вираження можна собі уявити як елементи стильових та / або стилістичних опозицій, які існують на всіх мовних рівнях³. Запропонована Х. Ф. Плеттом класифікація стилістично відзначених елементів графіки друкованого художнього тексту і базується на подібних поняттях та використовує відомі ще з античної риторики, а саме: експансії, редуції, інверсії, заміщення та рівнозначності. Неважко, однак, переконатися, що і за допомогою цих понять можна здійснювати лінгвостилістичний аналіз лише незначної частини експресивної графіки, яка має паралелі в усному мовленні. По відношенню до графіки малоприслатні критерії, що застосовуються при аналізі мовних одиниць.

Зупинімося тепер на понятті стилістичного прийому та спробуймо визначити можливості його використання для лінгвостилістичного аналізу графічних засобів. У лінгвістичній літературі термін «стилістичний прийом» припускає кілька тлумачень. Для нашої проблеми найбільш виправданим є розуміння стилістичного прийому як відступу від норми. З стилістичною метою можуть бути використані різні форми відступу від загальноприйнятих норм сегментації тексту, у зв'язку з чим, з погляду стилістики, доцільно розрізняти мікросегментацію, тобто розчленування тексту на сегменти, менші за абзац, та макросегментацію, або сегментацію тексту на частини, більші за абзац (параграф, підрозділ, розділ і т. ін.). Стилiстичним прийомом можна також вважати відсутність фрагментів тексту, яку вперше описав Ю. М. Тинянов. Цей стилістичний прийом дістав найменування «еквівалент тексту». Він примушує читача реконструювати навмисно випущену частину художнього тексту.

В залежності від зовнішнього оформлення тексту як його характерологічної ознаки і виходячи з особливостей графічного оформлення цього тексту можна визначити тип або жанр повідомлення, приналежність до того чи іншого функціонального стилю. Пор., наприклад, розташування віршів «драбинкою» або оформлення рекламних і плакатних публіцистичних текстів, графічне оформлення заяв і довідок тощо. Іноді використання графічної моделі тексту в невластивій для неї функції може бути пов'язане з виконанням стилістичних завдань (оформлення прози як віршованого тексту і навпаки). В усіх випадках формальний аналіз стилістичної графіки повинен враховувати аспект змісту. Недооцінка змісту при аналізі експресивних одиниць веде до повного ігнорування суспільного значення та матеріальної форми.

Таким чином, лінгвостилістичний аналіз експресивної графіки повинен включати і ту частину графічних стилістичних засобів, яка не має відповідності в усній мові, оскільки лише в цьому випадку можна забезпечити адекватне сприймання друкованого художнього твору.

³ *Мороховский А. Н.* Некоторые основные понятия стилистики и лингвистики текста. — В кн.: *Лингвистика текста и методика преподавания иностранных языков.* Киев, 1981, с. 8-9.